

Ima li još vizija nadolazećega?

ARHITEKTURA ONKRAJ ANTROPOCENA

Odrediti kamo smjera suvremena arhitektura nije moguće bez prethodnog odgovora na pitanje ima li ona još uvijek pouzdan referencijalni okvir. Dok se to za modernu arhitekturu od kraja 19. stoljeća do 1990-ih godina moglo bezuvjetno pokazati iz težnje za dosezanjem beskonačnosti, utopije, napretka i blagostanja društva, više ništa od svega toga ne djeluje samorazumljivo. Zašto je to tako? Ponajprije, društvo se raspalo u osvit neokonzervativne i neoliberalne *revolucije* krajem 1970-ih godina u SAD-u i Europi. Prelaskom u područje korporativnoga organiziranja cjelokupnoga života iščezlo je vezivno tkivo društvene solidarnosti.

To je imalo dalekosežne posljedice za razumijevanje *biti* arhitekture u okružju globalizirajućih tendencija osvajanja svjetsko-povijesne pozornice. Promijenjene strukture kapitalizma iziskuju gradnju objekata u prostoru svekolikoga ulančavanja svijeta.

ŽARKO PAIĆ Bez jasne predstave o karakteru tzv. društvenoga *razvitka* na novim osnovama ne postoji mogućnost da se i nadalje govori o socijalnoj dimenziji gradnje i stanovanja, o utopijskim ciljevima urbanizma, kako je to bilo postavljeno od Le Corbusiera do pop-modernizma. Uostalom, ideja *napretka* i *razvitka* društva pomoću znanosti i novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija nije iščezla iz obzora nastavka modernosti

drugim sredstvima. Ona je tek nadomještena strategijama virtualizacije svijeta. Ali time se odigrala sudbonosna promjena u karakteru *društvenoga razvitka*. Sada su nove tehnologije one koje dovode do kontrole svih procesa interakcije čovjeka i njegovih okolina. Ništa više nema zagonetku spontanosti slobode. S korporacijskim kapitalizmom globalitarnoga doba čitav je krajolik ljudske egzistencije postao umjetan, kao što je ideja života od biološke zadanosti postala tehnogenetski način konstrukcije.¹ Peter Sloterdijk tome je posvetio posebnu pozornost. U promišljanju uvjeta mogućnosti održive koegzistencije prostora obitavanja čovjeka s njegovim prelaskom u antropotehnički svijet stvorio je novi poimovni alat primjeren za shvaćanje položaja arhitekture danas.

U razgovoru sa samim sobom povodom trilogije *Sfere (Sphären)*, u kojoj u trećoj knjizi naslovljenoj *Pjene (Schäume)* govori o *arhitekturi pjena kao načinu zao-kreta u građenju i oblikovanju prostora*, upozorava da valja napustiti staru kozmologijsku predstavu o fiksnome stanju u kojem se pojavljuju planeti, zvijezde, Zemlja s mitovima o stabilnosti i čvrstoći oblika. A to samo znači da se *agonija klasične metafizike* i njezina gigantomahija u proizvodnji *imperijalnoga monocentrizma* nalaze u proturječju s glavnim strujanjima složene suvremenosti. Sloterdijk stoga uvodi u optjecaj promišljanja arhitekture kao stvaralačke projekcije otvorenosti. Obratom odnosa između bitka i prostora nastaje plodno tlo za posvemašnje preobrazbe formi.² Što iz toga slijedi za razumijevanje novoga načina kojim se prostor otvara ljudsko-

¹ Vidi: Paić, 2011.

² Sloterdijk, 2009.

**SUVREMENA
ARHITEKTURA
DIJELI ISTO
ISKUSTVO NEU-
TEMELJENOSTI
U PROSTOR
UKORIJENJE-
NOSTI; U NJE-
MU PREBIVA
POPUT SUVRE-
MENE UMJET-
NOSTI NALIK
NA STRANCA U
IZGNANSTVU**

me mišljenju kao ontologijski problem? Ako je, naime, od novoga vijeka, počevši s Kantom, prostor bio načelno u nadležnosti tvorbe transcendentalnoga subjekta, onda je njegov položaj u odnosu na apriornost predstave o vremenu bio već uvijek izveden i drugorazredan. No takvo je shvaćanje vremena od Aristotela zavladao poviješću metafizike. Poput neotklonjiva i nužnoga fatuma vrijeme se misaono uspostavilo iz mjerila onoga što *jest* u prisutnosti bitka. *Sada* određuje što znači biti-ovdje, odnosno biti u fizičkome stanju obuzetosti prostorom. Kako je to pokazao Heidegger u *Bitku i vremenu (Sein und Zeit)*, na isti način kao što je s Aristotelom uspostavljeno *vulgarno* razumijevanje vremena iz obzorja stalne prisutnosti (*nunc stans*), pa je vječnost svagda projekcija prisutnosti u sadašnjem stanju postojanoga bitka u promjenama, tako je s Euklidom uspostavljena metafizička struktura razdiobe prostora. Kao geometrijski određen kvantitativni odnos između fiksnih parametara, prostor se ne nalazi nigdje drugdje negoli u okružjima, granicama, pregradama. Uvijek je riječ o odnosu. Samo što je bitna razlika u poimanju uvjeta mogućnosti odnosa kao takvoga. Iz *vulgarnoga* razumijevanja vremena neumitno slijedi i *vulgarno* shvaćanje prostora. To je jedan od razloga zašto Heidegger u svo-

jem mišljenju prostora poseže za topolo-
gijom bitka, odnosno razotkrićem mjesta
u izvornome značenju protiv modernoga

**ARHITEKTU-
RA JE KAO I
SUVREMENA
VIZUALNA
UMJETNOST
PREUZELA
POJMOVNO-KA-
TEGORIJALNE
ELEMENTE
PROMIŠLJANJA
PROSTORA
NASTANKOM
DRUČIJE
STRUKTURI-
RANE IDEJE
STROJA**

nihilizma bezavi-
čajnosti (*Unhei-
mlichkeit*).³

Suvremena ar-
hitektura dijeli
isto iskustvo ne-
utemeljenosti u
prostor ukorije-
njenosti. U nje-
mu prebiva po-
put suvremene
umjetnosti nalik
na stranca u iz-
gnanstvu. Sve
što je još imalo
prizvuk kozmo-
centrične cjeli-
ne, od početaka
u Grka do radi-

kalne subjektivacije u novome vijeku, ru-
ši se u ponor. Nakon što su Riemanno-
ve krivulje prostora, Cantorovi skupovi i
kvantna mehanika preuzeli u svoje ruke
zadaću rekonfiguracije metafizičke slike
svijeta, više ništa nije isto. Svođenjem ar-
hitekture na društvenu izgradnju i obno-
vu modernost je izgubila izravnu svezu
s majstorstvom gradnje od antike preko
renesanse i baroka do romantike. Izgu-
bljeni temelji dijaloga između filozofije,
znanosti, umjetnosti i arhitekture mora-
li su biti obnovljeni na novome nezapo-
sjednutome tlu. Nova slika zahtijevala je
otuda više uvida u ono nadolazeće ne-
goli pogled u prošlost. Prijelazi od grad-
nje objekata u postojanome prostoru do
arhitekture događaja označili su vlada-
vinu slike kao znaka nad realnim odno-

sima u već uvijek označenome prosto-
ru simboličke konstrukcije gradnje. Kada
više nema ni traga od fantazme, kako se
prostor povijesno-epohalno nasljeđuje
poput baštine ili vjekovne tajne ljudsko-
ga obitavanja na Zemlji, nastaje mahnit-
o doba konstrukcije nečega što sada mi-
jenja perspektivu mišljenja. Metafizika
je, uostalom, počivala na ideji orijentaci-
je u prostoru polazeći od jedinstva i ne-
ponovljivosti vremena u ekstazama mi-
nulosti, sadašnjosti i predbježnosti bitka.
Nasuprot tome, doba *tehnosfere* kao ki-
bernetičke vladavine digitalnoga ili infor-
macijskoga kôda uvodi u mišljenje *mor-
fogeneze* i preklapajuće prostore. To
znači da više nije posrijedi apriornost
vremena koja proizlazi iz iluzije trans-
cendentalnoga subjekta što omoguću-
je orijentaciju u prostoru. Umjesto toga
susrećemo se s obratom u razumijeva-
nju bitka-svijeta-čovjeka. Aposteriornost
prostora sada prethodi iskustvu bezvre-
menoga vremena. U formi *tehnogene-
ze* sve se preobražava u ono što Gilbert
Simondon naziva *metastabilnom ravno-
težom*.⁴ Svaka je konstrukcija umjetno-
ga života (*A-life*) ujedno i dekonstrukcija
jedinstva vremena-i-prostora, stoga su-
vremena arhitektura više nema postoja-
nu i nepromjenjivu *bit*. Ona se svagda
iznova nalazi u prostoru između kon-
strukcije-dekonstrukcije mjesta i formi
života. Kao kontingentan događaj uspo-
stavljanja novih odnosa između čovjeka
i okolnih svjetova (*Umwelten*), arhitektu-
ra se odsada shvaća složenim sklopom
projekcije budućega prostora. Dručkije
rečeno, arhitektura bez *biti* više ne gra-
di-u-prostoru. Njezina je temeljna zada-
ća uspostaviti odnose između postoje-

³ Vidi: Malpas, 2006.

⁴ Simondon, 1989./2007.

ćih prostora i buduće deteritorijalizacije/reteritorijalizacije, da se poslužimo pojmovima Deleuzea i Guattarija iz njihova temeljnoga djela *Tisuću platoa: Kapitalizam i shizofrenija II (Mille plateaux: Capitalisme et schizophrénie 2)*.⁵

KORPORATIVNA MREŽA I KRAJ DRUŠTVA

Gubitak društvene odgovornosti arhitekture nastaje otuda kao nužna posljedica korporativnoga kapitalizma. Kada više nema društva, osim onoga što proizlazi iz mreža komunikacije i kontrole, kada se zaposjedanje javnih površina i trgova i njihova brutalna prenamjena u vizualni znak estetizirane potrošnje pojavljuje suviškom objekata čija se singularnost mjeri njihovom ponovljivom neponovljivošću simulakruma, nalazimo se u stanju posvemašnjeg nestanka referencijalnoga okvira. On je još imao moć upečatljiva kanona moderne arhitekture s Le Corbusierom, Mies van der Roheom, Walterom Gropiusom i Frankom Lloyd Wrightom. Glavni akteri duha progresizma bili su istodobno *revolucionari* i *tehnolozi* novoga doba. Gubitak društvene organizacije prostora nadomješta se, dakako, idejom korporacije kao mreže vladavine u logici razmještanja subjekta. A budući da mreža (*network*) nema središta ni ruba, već tek čvorišta i petlje, onda je samorazumljivo da se umjesto društva sve usmjerava na nove odnose između sustava informacija i poretka komunikacije.⁶ Korporativna je arhitektura određena novom uniformnošću gradnje. Ali ne više kao reproduktivni niz kocaka poslaganih u horizontalno-vertikalne odnose. Linearnost

niza zamijenjena je nelinearnošću i kaosom emergentnih mreža. Štoviše, promjena u *biti* arhitekture dolazi otuda što umjesto reprodukcije sustav gradnje počiva na replikacijama, obnavljanju i otvorenosti razlika. Time je 1970-ih godina otpočela postmoderna arhitektura u SAD-u, navlastito s projektima Charlesa Jencksa i Roberta Venturija.

Tome treba dodati ono najvažnije. Arhitektura je kao i suvremena vizualna umjetnost preuzela pojmovno-kategorijalne elemente promišljanja prostora nastankom drukčije strukturirane ideje stroja. Nije to više zatvoreni model računala koji tek komputira informacije i počiva na pretpostavkama kauzalno-teleologijske sheme povijesnoga razvitka. Ovdje se susrećemo s autopoietičkim ili otvorenim strojem proizvodnje ideja a ne objekata, *objektila* a ne gotovih kalupa. Ta kvantna neodređenost u geometrijskoj dekonstrukciji prostora, koji su svi

ARHITEKTI KAO MEDIJSKE ZVIJEZDE INTEGRIRANO- GA SPEKTAKLA KONSTRUIRAJU PREKLAPAJU- ĆE PROSTO- RE TOTALNE MOBILIZACIJE KAPITALA S PRIVREMENIM GRADSKIM ZONAMA PRE- TVORENIMA U VIZUALNE ZNAKOVE BEZ ZNAČENJA

odreda zakrivljeni, dovodi do fraktalizacije života kao forme. I uistinu se može prihvatiti Sloterdijkova intervencija u raspravi o suvremenoj arhitekturi kada u igru uvodi pojam poznat iz znanosti o slici (*Bildwissenschaft, Image science*). Riječ je o pojmu *uronjenosti (immersion)*. Time se skreće pozornost na sin-

⁵ Deleuze i Guattari, 1980.

⁶ Vidi: Paić, 2017.

tetsku *prirodu* informacije u virtualnome prostoru. Arhitektura kao *umjetnost uronjenosti* poprima naposljetku značajke konstrukcije umjetnih svjetova.⁷ Svjedočimo poretku novih hibrida u teoriji i praksi arhitekture i urbanizma. Arhitekti poput Franka Gehryja, Zahe Hadid i Rema Koolhaasa ostavljaju iza sebe spektakularne objekte kao slike-u-pokretu. Tri su temeljne paradigme suvremene arhitekture izvedene iz estetizirane potrošnje masovne kulture kao referencijalnoga okvira gradnje: (1) eklektizam *shopping-malloya*; (2) sinkretičnost sportskih stadiona kao arena masovne zabave; (3) hibridnost zračnih luka (terminala). Arhitekti kao medijske zvijezde integriranoga spektakla u proširenom značenju pojma koji je skovao Guy Debord konstruiraju preklapajuće prostore totalne mobilizacije kapitala s privremenim gradskim zonama pretvorenima u vizualne znakove bez značenja. Uostalom, sve su tri paradigme u svojoj logici događanja jedne te iste, bez obzira na kulturne razlike i lokalne tradicije. A ona proizlazi iz jednodimenzionalnosti težnje za beskonačnom visinom. Arhitektura korporativizma počiva, dakle, na gradnji (poslovnoga) tornja (*tower building*). Posvuda niču ove čudovišne građevine prazne uzvišenosti poput sekulariziranih gotičkih katedrala. Sve su više i uniformnije, a jedino što ih razlikuje od drugih varijacije su u obliku tornja i svjetlosni učinci vizualizacije u noćno doba. Nije ništa *novo* ono što Sloterdijk vidi u suvremenoj arhitekturi koja više ne poštuje drevna metafizička otajstva. Već je otac-utemeljitelj kibernetike Norbert Wiener, uvodeći čitav niz tehniziranih

pojmova poput informacije, entropije, kontrole i komunikacije, izrekao najvažniju postavku jedne deontologijske teorije *umjetnoga života (A-life)*: Čovjek je uronjen u svijet.⁸ Odatle je razvidno da se razlika spram Heideggerove bačenosti tubitka kao bitka-u-svijetu (*In-der-Welt-Sein*) određuje mogućnošću definiranja slobode posve drukčije od egzistencijalnoga preuzimanja vlastite sudbine u ruke unutar sklopa nužnosti i događaja koji natkriljuju ljudske mogućnosti promjene stanja. *Uronjenost-u-svijet* označava put spram tehnogenetske konstrukcije objekata. Njihovo se mjesto nalazi izvan tradicionalnih granica priro-

de i kulture. Kada je, dakle, arhitektura uronjena u forme života, kako to nastoji izvesti Sloterdijk, njezina je *sudbina* da od gradnje domova i pribežišta ljudske ukorijenjenosti u prostor postane eksperimentalna projekcija budućih stanja. Kuća i kućanstvo (*oikos nomos*) u doba vladavine planetarne tehnike nisu više ničime ograničeni. No-

**NIJE NIMALO
SLUČAJNO
DA KATEDRALA
EMANIRA
SIMBOLIČKO
ZNAČENJE
BOŽANSTVA
U SVIJETU, A
SPORTSKI STADION
KAO ARENA
OZNAČAVA
VLADAVINU
ZABAVE I
RASTEREĆENJA
U MASOVNO-
ME DRUŠTVU
SPEKTAKLA**

madstvo u mobilizaciji kapitala mora uspostaviti promjenjivost i nestabilnost kao glavne kategorije stanovanja-u-pokretu. Ne znači li to da je suvremena arhitektu-

⁷ Sloterdijk, 2006. O pojmu uronjenosti i virtualnoj umjetnosti vidi: Grau, 2003.

⁸ Wiener, 1989.

ra izručena na milost i nemilost *tehnosfere* koja računa, planira i konstruira buduća stanja kao kontingentne događaje? Odmah valja kazati da se time unaprijed ne prihvaća

AKO SE POBUNA PJENE PROTIV KRUTOSTI BLOKOVA ZAMJEĆUJE U NOVIJE DOBA NA SVIM RAZINAMA ARHITEKTONSKE IDEJE NASTANKA NOVOGA, ONDA TU POBUNU PRATI METEŽ GLASOVA U PRILOG HETEROMORFNIM STRUKTURAMA

mesijansko izbavljenje. Iščekivanjem neproračunljiva i neizvjesna događaja mišljenje priprema ono nadolazeće. Događaj se, dakako, razlikuje od kršćansko-židovskoga mesijanstva i eshatologije. Formulacije o mesijanstvu bez mesije ili mesijanstva bez Boga tome su na putu.⁹ Uronjenost, ipak, preusmjerava arhitekturu u ono događajno i kontingentno. A to pretpostavlja izlazak iz dvostruke zavojnice metafizike. Prema njoj postoje uvijek odrednice gore/dolje, onostrano/ovostrano, sveto i uzvišeno / banalno i trivijalno. Binarne opreke, doduše, ne iščezavaju ni u korporativnome ustrojstvu svijeta. No one se sada izvode iz *plana imanencije*. Tako postaju antiesencijalne razlike u stupnju intenziteta snaga. Dva poima-

jednica Derridaina postavka o razlikovanju budućnosti (*futur*) i nadolazećega (*l'avenir*). Poznato je da se ona razvija na tragu Heideggera i Lévinasa u nastojanju da se tehničkoj nužnosti kolektivne egzistencije u suvremenome svijetu pruži nada u

nja razlike svjedoče o različitim načinima mišljenja bitka i događaja. Prvi je ontologijski i iz njega proizlazi vertikalna hijerarhija bića (*entities*); drugi je, pak, kibernetički s horizontalnim poretkom kategorija stanja (*condition*). Za prvoga je arhitektura simbol imperijalne organizacije prostora od središta do rubova, a za drugoga znak demokratske uronjenosti u rizomatske mreže globalne povezanosti čvorišta. Što je za metafiziku prisutnosti simbol i alegorija, to je znak za vladavinu medijalno shvaćene arhitekture. Semiotika se pritom razdvaja na jezik ili tekst i sliku ili vizualnost sklopa značenja. Nije nimalo slučajno da katedrala emanira simboličko značenje božanstva u svijetu, a sportski stadion kao arena označava vladavinu zabave i rasterećenja u masovnome društvu spektakla.

ARHITEKTURA DOGAĐAJA KAO VIZUALIZACIJA SVIJETA

Želimo li razabrati što određuje doba *tehnosfere* u arhitekturi, tada se ne mogu zaobići tendencije gradnje na razmeđu hibridnih formi i autonomnih objekata. Sve što je bitno inovativno u procesu stvaranja generičkih gradova svodi se na *arhitekturu događaja*.¹⁰ Umjesto pohvale bitka u prikazivanju-predstavljanju prirode kao savršenstva kruga, susrećemo se s igrom dekonstrukcije oblika, morfogenetskom konstrukcijom umjetnih tvorevina od sintetskih materijala te naposljetku s ekscentričnim položajem zakrivljenosti u odnosu na plošnost i jednoznačnost gradnje u moderno doba. Ako se pobuna pjene protiv krutosti blokova zamjećuje u novije doba na svim razinama arhitektonske ideje nastanka

⁹ Derrida, 2006.

¹⁰ Hartoonian, 2006.

novoga, polazeći od unutarnjega spram izvanjskoga, onda tu pobunu prati metež glasova u prilog heteromorfim struktura. One su vidljive već na prvi pogled u rasporedu ključnoga objekta modernosti do danas. Riječ je, dakako, o poslovnome tornju (*tower*). Njegova se funkcija ne sastoji u pukoj uporabi kao primijenome dizajnu estetizirane potrošnje. Nakon Franka Lloyd Wrighta poslovni

PRETJERANA INTELEKTUALNOST DOVODI DO ZAHLAĐENJA ODNOŠA IZMEĐU OBJEKTA I NJEGOVA PROMATRAČA KOJI NE MORA NUŽNO BITI I NJEGOV KORISNIK

ne arhitekture prometnuo u globalizirani događaj vizualne semiotike. Od 1980-ih godina svjedočimo vizualizaciji događaja na površinama objekata. *Reality show* arhitektura slavi univerzalnu potrošnju kognitivnoga kapitalizma u promjeni njegovih preferencija. Nije to više ornamentalnost tehnokratske logike uspjeha, nego fluidnost oblika u začaravanju želje Drugoga kao konačnoga trijumfa onoga što rani Lyotard naziva *libidinalnom ekonomijom*.¹¹

Financijska alkemija suvremenoga kapitalizma u prvi plan postavlja vladavinu oligarhijske elite. Biznis odstranjuje rad operacijom potiskivanja gradnje stambe-

tornjevi više nisu univerzalni znak kapitalističke *obnove* i *izgradnje* u svrhu beskonačne moći investiranja kapitala. S neoliberalnim korporativizmom gradnja je tornjeva od funkcije postala samosvrha. Tako se znak s krajem reprezentacije suvreme-

nih blokova za srednju klasu na rubne zone gradova. Više se gotovo i ne spominje ono što je na kraju 1970-ih imalo funkciju uspostave ravnoteže između zahtjeva za luksuzom života finansijsko-političke elite i socijalne dimenzije zbrinjavanja mahom pauperiziranoga industrijskoga stanovništva svjetskih velegradova. Nova korporativna arhitektura pretpostavlja dokidanje/prevladavanje rada u značenju fizičkoga truda i brige. Preusmjeravanjem ciljeva gradnje na simboličku moć neoliberalnoga carstva privatnoga poduzetništva tornjevi postaju poslovna gnijezda i brlozi nove specijalizacije prostora. Sve što vrijedi za digitalno doba mreža i njezinih fluidnih pojmova vrijedi i za ovu arhitekturu prazne uzvišenosti. To se navlastito odnosi na sliku *narcističkoga grada*, kako filozof i estetičar Hubert Damisch precizno oslikava tendencije gradnje danas u okretu od znaka do ikone.¹² Sva ta grandiozna uzvišenost bez mjere velegradova kao *skylines* označava narcističku kulturu spektakla u sklopu odnosa između kapitala i želje. Ništa se više ne može suprotstaviti tome mahnitome stroju hibridizacije i spektakularizacije. Zašto? Iz jednostavnoga razloga što je rad izgubio supstanciju žive vrijednosti kapitala, a društvo se raspalo na krhotine životnih stilova (*lifestyles*) nove dekadentne klase bez visoka stila moderne aristokracije, ali s razmetljivim navikama hiperpotrošnje singularnih objekata. Baudelaire je još koncem 19. stoljeća vidio u nastanku ove klase početak duhovnoga barbarstva. Nezamislivo prostaštvo i svekolik gubitak kulturne orijentacije odlikuju nestanak mjere u društvenim odnosima.

¹¹ Lyotard, 1974.

¹² Damisch, 1996.

Tehnologije su uvijek više ili manje učinkoviti nadomjestci organskoga. Na tom su načelu počivale rane filozofije tehnike, među inima i one Ernsta Kappa i Oswalda Spenglera.¹³ U slučaju suvremene arhitekture, kojoj se ne može više vratiti dostojanstvo poetike gradnje na Bachelardovim temeljima, pa makar o tome snatрили arhitekti kritičkoga regionalizma poput Kennetha Framptona ili zagovornici iskonske sinestetike dodira poput Juhanija Palasme, sve smjera spram bezmjernoga. Sve naposljetku teži slici beskonačnosti na praznome nebu. Razlog je jednostavan. Zemlja više ne pripada arhitekturi. Gradnja je imala moć začaravanja samo kada je imala opravdanje u službi metafizičkoga utemeljenja mita i religije. Nije slučajno prvi pokušaj estetskoga obrata u doba romantike bio Schellingov s težnjom novoga utemeljenja tzv. *Kunstreligion*. Nestanak svetoga iz božanske objave umjetnosti nije ostavio mnogo izgleda arhitekturi. U trenutku nastajanja kapitalizma kao tehnopoietičke grobnice povijesti sve se preobrazilo u strojno organizirani poredak modernosti. Velike obnove duha renesansne gradnje gradova u Italiji i na Sredozemlju mogu poslužiti još samo kao podsjetnik na univerzalnost razumijevanja grada kao umjetničkoga djela. Danas je na djelu koncept totalnoga i integralnoga dizajna koji proizlazi iz virtualne slike grada kao konceptualnoga događaja, stoga inflacija tzv. generičkih, digitalnih, narcističkih, vizualnih gradova ne govori o suvišku imaginacije novih arhitekata. Više je tu riječ o manjku stvarnih mogućnosti promjene smjera svjetsko-povijesnoga nihilizma. Nije više lako

ni zamisliti raskid s paradigmom bezuvjetnoga *napretka* i *razvitka* kapitalističke totalne mobilizacije planetarne tehnike. Sve što otuda preostaje jest zaštita umjetničke gradogradnje u vremenu i prostoru pomame za poviješću. Ali samo kao insceniranoga događaja spektakla. U Dubrovnik se više ne dolazi zbog jedinstvena Kneževa dvora i pratećega simfonijskoga koncerta, nego zbog toga što je unutar zidina grada održano snimanje holivudskih spektakla poput *Igre prijestolja* (*Game of Thrones*). Doista, ovo je vrijeme visokih tehnologija opsjene.

IZGLEDI ZA OBRAT

Što preostaje od arhitekture u ovo složeno doba *tehnosfere*? Na to pitanje na jednom mjestu svoje višestruko poticajne knjige Juhani Pallasmaa tvrdi da je *arhitektura kao umjetnost postala ugrožena*.¹⁴ Pretjerana intelektualnost dovodi do zahlađenja odnosa između objekta i njegova promatrača koji ne mora nužno biti i njegov korisnik. Još pretjeranija ekscentričnost gradnje, koja gubi vezu s kulturnim nasljeđem podneblja i njegove povijesne okosnice, strši poput strašila ponad nekoć usklađenim kozmičko-prirodnim satovima zemlje. Ništa se ne može vratiti izvorima bez apokalipse i uzvišenosti posljednje tajne arhitekture. Rasključati je u ime nove tehnologije oslobođenja čovječanstva znači oskvrnuti istinu njezine objave. Jedno je ipak sigurno. U prolomu slika bez svijeta ne preostaje drugo negoli strpljivo osluški-vati dah ovog prijelaznoga razdoblja iz kojeg je nestala neiskazivost jezika postajući providnost složenih odnosa. Ar-

¹³ Kapp, 1877., Spengler, 1931.

¹⁴ Pallasmaa, 2005.

hitektura nije umjetnost. Njezino je poslanstvo mnogo tajanstvenije. Ona je majka svih umjetnosti. I zato u Grka nije ljepota božanske objave potrebovala nikakvu estetiku ni teoriju umjetnosti. Naše je vrijeme ipak posve drukčije. Bez refleksivne i spekulativne *velike priče* o tektonici novih svjetova iz duha *tehnosfere* nije moguće više ništa graditi.

Priroda se kao arhaisko gibanje i samorazvitak u iskonskome razumijevanju svijeta u Parmenida pojavljuje kao bitak, a Zemlja kao mjesto (*topos*) ukorijenjenosti svih bića, ne samo čovjeka. Međutim, s novim vijekom sve će to doživjeti preokret. *Statičnost* Zemlje nadomjestit će *dinamika* i *aksiomatika* onoga što stoji u samoj jezgri biti transformacije kao njezin neprobojni omotač, prsten, korona. Riječ je, naravno, o kapitalizmu, koji pretpostavlja ono što Deleuze i Guattari u spisu *Što je filozofija?* iz 1991. godine nazivaju *beskonačnom brzinom (vitesse infinie)*.¹⁵ Prostornost *prirode* ne pretpostavlja samo razračun s pojmom kretanja u matematičko-fizikalnome smislu. Na djelu je tu i razvitak svijesti koja re-

**AKO NEMA
OBRATA U
SAMOJ BITI
PARADIGME
BEZUVJETNO-
GA ISKORIŠTA-
VANJA ZEMLJE
I PRAGMATIČ-
KOG MIŠLJE-
NJA KOJE MU
STOJI U TEME-
LJU, SVE SE
ČINI PUKOM
ILUZIJOM**

flektira o mjestu tijela u prostoru. U otvorenosti i doživljaju punine tijelo postaje smislenim objektom. Priroda se stoga razumije u jazu između *pra-arché* i izbačenosti u svemir. Kad kažemo Zemlja i ono zemaljsko, mislimo

¹⁵ Rosanvallón i Benoît, 2009.

ponajprije na iskonsko iskustvo uzemljenja/utemeljenja. Sukob između iskustva pra-Zemlje i totalnog mobiliziranja planeta, bez ikakve druge svrhe osim zadovoljenja razaralačke žudnje *antropocena* s njegovim mahnitim ubrzanjem *napretka* i *razvitka*, nužno završava trijumfom metafizičkog nihilizma. Ako nema obrata u samoj biti paradigme bezuvjetnoga *iskorištavanja* Zemlje i *pragmatičkog* mišljenja koje mu stoji u temelju, sve se čini pukom iluzijom.

Onkraj razdoblja vladavine antropocena, s kojim smo suočeni u svim aspektima globaliziranja Zemlje i totalne mobilizacije planetarnoga mišljenja kao *tehnosfere*, čini se kao da je arhitekturi suvremenosti preostalo samo da odgovara na tzv. izazove fenomena onog što Deleuze i Guattari nazivaju logikom procesa deterritorijaliziranja/reteritorijaliziranja, jer je posve izvjesno da u doba tzv. postimperialne suverenosti s prolomom totalnih ratova, valova izbjeglištva i katastrofičnih prizora ubrzanoga globalnog zatopljenja Zemlje nije moguće više razotkrivati nikakve metafizičke tajne Zemlje. Ono što arhitekturi preostaje jest da vrati u promišljanje gradnje onkraj antopocena nešto krajnje ekscentrično i stoga na izgled nemoguće – da, naime, oživi iznova ono spasonosno iz daleke prošlosti i spoji to iskustvo s planetarnim nomadizmom čovjeka. Riječ je o iskustvu stvaranja vizija nadolazećega iz usmjerenosti u ono arhaisko što nikad nije prošlo ni iščezlo u mišljenju i obitavanju čovjeka. Parmenid je to nazivao *kerygmom*, a mislio je na spasonosno u istini vječnosti i postojanosti bitka s kojim se ne može dospjeti do razaralačke epopeje svjetskoga nihilizma. Arhitektura stoga neodgovidivo zahtijeva otvaranje nove geopo-

etike prostora umjesto ove apokaliptičke zgrade geopolitike koja prijeti smisljenoj egzistenciji čovjeka. No za takav obrat u razumijevanju prostora nužno je otvoriti novo mišljenje vremena izvan svođenja na mahovitost aktualnosti i njoj prikladnih slika posvemašnje razgradnje svijeta. Italo Calvino na kraju pripovijesti *Nevidljivi gradovi* piše: *Iz mog govora zacijelo si zaključio da je prava Berenika protijek vremena različitih gradova, kadšto pravednih kadšto nepravednih. Ali na nešto drugo sam ti htio skrenuti pozornost: da su sve buduće Berenike prisutne u ovom trenutku, umotane jedna u drugu, tijesno sabijene, nerazmršive.* ■

14. Simondon, G. (1989./2007.) *L'individuation psychique et collective*. Pariz: Aubier.
15. Sloterdijk, P. (2009.) 'Talking to Myself about the Poetics of Space', *Harvard Design Magazine*, br. 30. Dostupno na: <http://www.harvarddesignmagazine.org/issues/30talking-to-myself-about-the-poetics-of-space>.
16. Sloterdijk, P. (2006.) 'Architektur als Immersionkunst', *Arch + 178* (lipanj), br. 58-63/2006.
17. Spengler, O. (1931.) *Der Mensch und die Technik: Beitrag zu einer Philosophie des Lebens*. München: C.H.Beck.
18. Wiener, N. (1989.) *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. London: Free Association Books, str. 36.

LITERATURA

1. Damisch, H. (1996.) *Skyline: La vile Narcisse*. Pariz: Seuil.
2. Deleuze, G. i Guattari, F. (1980.) *Mille plateaux: Capitalisme et schizophrénie II*. Pariz: Minuit.
3. Derrida, J. (2006.) *Spectres de Marx*. Pariz: Gallée.
4. Grau, V. (2003.) *Virtual Art: From Illusion to Immersion*. London: The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
5. Hartoonian, G. (2006.) *Crisis of the Object: The Architecture of Theatricality*, London-New York: Routledge i *Architecture and Spectacle: A Critique*, (2012.) MPG Books Group.
6. Kapp, E. (1877.) *Grundlinien einer Philosophie der Technik: Zur Entstehungsgeschichte der Cultur aus neuen Gesichtspunkten*, Braunschweig.
7. Lyotard, J-F. (1974.) *Économie libidinale*. Pariz: Minuit.
8. Malpas, J. (2006.) *Heidegger's Topology: Being, Place, World*. London: The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
9. Paić, Ž. (2011.) Sloboda pod nadzorom: O nestanku društva u globalitarno doba. U: *Posthumano stanje: Kraj čovjeka i mogućnosti druge povijesti*. Zagreb: Litteris, str. 153–187.
10. Paić, Ž. (2017.) *Doba oligarhije: Od informacijske ekonomije do politike događaja*. Zagreb: Litteris.
11. Pallasmaa, J. (2005.) *The Eyes and the Skin: Architecture and the Senses*. London: Wiley & Sons. Hrvatski prijevod: 'Oči kože: Arhitektura i osjetila', *Europski glasnik*, br. 14/2009., str. 630 (619–651). S engleskoga prevela: Nada Zoričić.
12. Rosanvallon, J. i Benoît, P. (2009.) *Deleuze & Guattari. Vitesse-infini*, sv. I. Pariz: Ollendorf.